

УДК 930.2:623.44(477)"08/14"

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.11>**Михайло МИХАЙЛОВ**

аспірант кафедри історії Навчально-науковий педагогічний інститут
імені В. О. Сухомлинського, Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова,
м. Миколаїв, Україна (mihal.99ua@gmail.com)

Mykhailo MYKHAILOV

Postgraduate Student, Department of History V. O. Sukhomlynskyi Educational and Scientific Pedagogical Institute
Admiral Makarov National University of Shipbuilding,
Mykolaiv, Ukraine (mihal.99ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5107-4850>**ДОВГОКЛИНКОВА ЗБРОЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У VIII–XIV СТ.:
ІМПОРТ ТА КУЛЬТУРНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ОБМІН**

Анотація. У статті досліджується феномен імпортування мечів до території Київської Русі в період VIII–XI ст., а також подальший торговельно-культурний обмін мілітарними технологіями у XII–XIV ст. Особлива увага приділяється аналізу шляхів поширення довгоклинкової зброї, її типологічним ознакам та технологічним особливостям виготовлення. У вступній частині статті розкривається історичний контекст виникнення та поширення каролінзьких мечів як зразків франкської зброї раннього середньовіччя, акцентується на розвитку металургії та зброярства у Франкській імперії, зокрема в Рейнській області. Окреслюється роль східних майстрів, зокрема сирійських ковалів, у вдосконаленні європейських технологій обробки клинків, що зумовило появу високоякісної зброї, зразки якої активно імпортували на територію сучасної України.

Метою дослідження є виявлення специфіки культурного обміну військовими технологіями між Київською Руссю, Західною Європою, Скандинавією, Візантією та арабським світом. **Завданням** є аналіз культурно-технологічних аспектів озброєння та реконструкція маршрутів військово-торгового обміну і з'ясування ролі Русі як суб'єкта міжнародного військового трафіку. У результаті дослідження встановлено, що Русь відігравала активну роль у трансфері збройних технологій як у напрямку Сходу (Волзька Булгарія, Арабський Халіфат), так і на Захід (Скандинавія, Угорщина, Франція), будучи не лише імпортером, а й експортером озброєння, зокрема клинкової зброї.

У **висновках** наголошується, що довгоклинкове озброєння на території Русі є свідченням багатовекторного культурного діалогу, у якому військова справа була одним з ключових каналів передавання технологій, мистецьких практик та ремісничих традицій. У XIII–XIV ст. в умовах нової політичної ситуації – монгольської навали, формування Галицько-Волинського князівства, входження українських земель до Великого князівства Литовського – мережа військово-торгового обміну зазнала значних змін. Продовжувався імпорт озброєння з Європи та Азії, зокрема через Польщу, Угорщину, Крим і Кавказ, що вплинуло на еволюцію місцевого зброярства. Отже, довгоклинкова зброя стала не лише військовим інструментом, а й матеріальним свідченням широких транскультурних зв'язків періоду середньовіччя.

Ключові слова: імпорт зброї, ковальство, Русь, середньовіччя, торговельні шляхи, трансфер технологій.

**LONG-BLADED WEAPONS IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE 8TH–14TH CENTURIES:
IMPORT AND CULTURAL-TECHNOLOGICAL EXCHANGE**

Abstract. The article explores the phenomenon of sword importation into the territory of Kyivan Rus during the 8th–11th centuries, as well as the subsequent trade and cultural exchange of military technologies in the 12th–14th centuries. Particular attention is paid to the analysis of the dissemination routes of long-bladed weapons, their typological characteristics, and technological features of production. The introductory part

of the article outlines the historical context of the emergence and spread of Carolingian swords as examples of Frankish weaponry of the early Middle Ages, highlighting the development of metallurgy and arms manufacturing in the Frankish Empire, particularly in the Rhine region. The role of Eastern craftsmen, especially Syrian blacksmiths, in the refinement of European blade-processing technologies is emphasized, which led to the emergence of high-quality weapons that were actively imported into the territory of present-day Ukraine.

The **aim** of the study is to identify the specific features of cultural exchange in military technologies between Kyivan Rus, Western Europe, Scandinavia, Byzantium, and the Arab world. The **objectives** are to analyze the cultural and technological aspects of weaponry, to reconstruct the routes of military-trade exchange, and to determine the role of Rus as a subject of international arms trafficking. The study concludes that Rus played an active role in the transfer of weapons technology both to the East (Volga Bulgaria, the Arab Caliphate) and to the West (Scandinavia, Hungary, France), serving not only as an importer but also as an exporter of armaments, particularly bladed weapons.

The conclusions highlight that long-bladed weaponry in Rus' territory serves as evidence of a multi-vector cultural dialogue, in which military affairs acted as one of the key channels for the transmission of technologies, artistic practices, and craft traditions. In the 13th–14th centuries, under the new political conditions – the Mongol invasion, the formation of the Galicia-Volhynia Principality, and the incorporation of Ukrainian lands into the Grand Duchy of Lithuania – the network of military-trade exchange underwent significant transformations. The import of weapons from Europe and Asia continued, particularly through Poland, Hungary, Crimea, and the Caucasus, which influenced the evolution of local arms production. Thus, long-bladed weapons became not only military instruments but also material evidence of the extensive transcultural connections of the medieval period.

Key words: arms import, blacksmithing, Rus, Middle Ages, trade routes, technology transfer.

Вступ. Довгоклинкова зброя є одним з важливих факторів що впливають на вивчення мілітарних технологій минулого. Мечі каролінзького типу, поширені на території Київської Русі в період VIII–XI ст., є важливим джерелом для вивчення процесів культурного обміну у військовій сфері. Зокрема, значна частина таких мечів, виявлених на українських землях, має європейське походження, що свідчить про інтенсивні міжкультурні контакти Русі з державами Західної Європи, Скандинавією та Візантією. Ці артефакти відображають складні процеси трансферу технологій, впливів та адаптацій у межах військової матеріальної культури середньовіччя.

Мета статті – проаналізувати шляхи потрапляння довгоклинкового озброєння на територію України та окреслити характер військово-технологічного обміну між Руссю й сусідніми державами.

Завдання полягає у визначенні основних маршрутів імпорту та експорту довгоклинкової зброї, ідентифікації типів мечів, зокрема маркованих написом +ULFBERHT+, а також з'ясування впливу східного ковальського мистецтва на європейське виробництво зброї в контексті розвитку міжнародного військового трафіку озброєння на теренах України.

Результатом дослідження є виявлення ролі Русі як активного суб'єкта в трансконтинентальному мілітарному обміні, що не лише імпортувала зразки збройної продукції, а й експортувала власні вироби до країн Сходу та Заходу.

Методологія ґрунтується на комплексному аналізі археологічних знахідок, порівняльному вивченні маркувань, типології зброї за системами класифікації Яна Петерсена та Окшотта, а також використанні історичних джерел, що описують торговельні, військові та дипломатичні зв'язки Русі з іншими державами.

Виклад основного матеріалу. Мечі каролінзького типу, які використовували на території Київської Русі в період VIII–XI ст., окрім зразків імовірно власного виробництва, здебільшого мають європейське походження. Каролінзькі або вікінгські мечі – це франкська зброя, яка була поширена в континентальній Європі в часи раннього середньовіччя [1, с. 210–216]. Європейські

осередки видобутку залізної руди могли постачати її по території Франкської імперії, це зумовило появу ковальських збройних майстерень на території Рейнської області, що далі розвинуло зброярське мистецтво [2, с. 169–175]. Укріплення германо-гальської державності при Карлі Великому (768–814 рр.) викликало високий розвиток культури, мистецтва та ремісництва. Вагому роль у цих процесах відігравали контакти зі східними країнами [3, с. 709–757]. Східне мистецтво виготовлення клинків чітко спостерігається в історії загальноєвропейського зброярства. Сірійські ковалі, які приїздили до Франкської імперії, показували високий рівень майстерності. Спочатку вони розгорнули свою зброярську справу в Сицилії та Іспанії, що спричинило досить високий попит на клинки. Згодом у Європі в кінці VIII ст. з'являються зразки мечів, виготовлених з високою майстерністю, які місцеві ковалі змогли повторити лише наприкінці епохи класичного середньовіччя. У національній бібліотеці Парижу є рукопис другої половини XI ст. з малюнком ватажка франків з мечем. Відповідно до зображення, меч мав руків'я у формі кубка й дуже довгий клинок з долом до вістря. У середині долу можливо розгледіти крапки й маленькі смужки, які, найімовірніше, позначають отвори, маленькі ніші – так звані свердловини для отрути – використовували для наповнення отруйними речовинами для підвищення ефективності зброї через отруйний або запальний характер травмування під час контакту з таким клинком. Види такого довгоклинкового озброєння називали отруєними клинками. Так ми можемо спостерігати запозичення європейськими майстрами технології в ковалів східного походження [4, с. 180–183].

У період раннього середньовіччя багато майстрів маркували своє ім'я на клинках власного виробництва, це робило своєрідну рекламу для майстерні та певним чином захищало від підробок. Найвидатніший майстер того часу наносив напис +ULFBERHT+. Згідно із сучасними філологічними ствердженнями, це суміш двох імен – скандинавського Ulf і франкського Bert, однак якщо зауважити велику кількість виготовлених мечів і довгий період (200 років), за який вони з'являлися, є підстави вважати, що це робота не одного майстра а цілої мануфактури [5, с. 147–148]. Відомі нам клинки охоплюють 14 видів за класифікацією Яна Петерсена періодом IX–XI століть, до того ж сам напис був відтворений не в стандарті, а за своїм характером і почерком відрізняється, що дає припущення про виготовлення їх різними людьми.

Також варто сказати про зразки з різним сполученням літер у слові Ulfberht, у написі присутні хрести (+), де перший хрест був на початку слова, а другий – у кінці, але є варіанти коли він у другій половині слова +ULFBER+HT; +ULFBERH+T, також перша літера U часто змінена на V – +VLFBERHT+; +VLFBER+HT; VLFBERH+T [2, с. 170–174; 5, с. 148]. Це можливо за відсутності грамотності майстра, який відтворював напис, не розуміючи значення літер. Імовірно, слово Ulfberht спочатку означало франкське ім'я першого майстра, що заснував ковальню, яка стала сімейною майстернею, що в середньовіччі було нормою, яка переросла в широке угруповання збройних майстерень (мануфактуру), головним центром якої була Рейнська область [1, с. 210–216].

Потрапляння іноземної клинкової зброї на територію Русі мало, як й у всі часи, три шляхи: 1) відчуження зброї як трофею під час воєнного конфлікту (як приклад – можливе отримання зброї під час набігу (походу) на Візантію, враховуючи спосіб ведення зовнішньо політичних відносин очільників Русі періоду раннього середньовіччя); 2) купівля зброї; 3) приймання в дар чи як воєнну допомогу під час виконання політичних або стратегічних союзів.

У період IX–X ст. на території держави Русі формується купецтво, яке виділяється з дружинного прошарку. Це явище має вагоме значення для розуміння механізмів культурного обміну у сфері воєнних технологій. До того ж варто зазначити, що клинкову зброю як предмет розкоші використовували як товар для потенційного покупця з високих прошарків суспільства, з огляду на його платоспроможність. Купецтво завжди взаємодіяло з князем, адже купці, які

перебували під його протекцією, могли виїздити на закупівлі зброї для формування озброєння дружини. Самі купці могли придбати собі зброю розкішного характеру не для її використання як воєнного інструменту під час конфлікту, а для підкреслення свого статусу в суспільстві [6, с. 63–70]. Так, згодом зародилося поняття *espada gorera*, тобто меч для костюма.

Мечі каролінзького типу попадали до Русі зі Скандинавії через Норманів, які найбільше полюбили цю зброю. Варто зазначити вплив Скандинавських народів на слов'ян і часткове запозичення в них військової матеріальної культури періоду раннього середньовіччя [6, с. 63–70; 7, с. 67; 8, с. 7–12].

Романські мечі, які є наступними за своєю хронологією, надходили до Русі не лише схожим шляхом через скандинавські народи, а й із Візантії, з якою після прийняття християнства в X ст. склалися дедалі більш дипломатичні та продуктивні відносини [6, с. 63–70].

Окрім шляхів імпортування зброї до території сучасної України часів середньовіччя, були шляхи експорту, адже Русь була найбільшим постачальником західноєвропейської зброї на схід. Купці раннього середньовіччя успішно торгували зброєю у Волзькій-Булгарії та Арабському Халіфаті. На сході цінували мечі, привезені з Русі. Водночас торговельний обмін ішов і на захід та північ в Угорщину, Скандинавію та країни Балтії. З перебігом розвитку Київської держави торговий обмін був наявний і в центральній Європі – у Францію постачали кольчуги виробництва Київської Русі. Постійно розвивалися військові й торговельні відносини зі степовиками, що були одним із джерел імпортування шабел як до Русі, так і методом транзитного експорту до країн Європи [9, с. 15–22].

Протягом XIII–XV століть землі України перебували під впливом різних політичних і військових чинників, що визначали маршрути постачання довго клинкової зброї. У цей період територія була під впливом монгольської навали, входила до складу Великого князівства Литовського та переймала військовий досвід сусідніх держав, що позначилося на характері озброєння воїнів. Через територію Галицько-Волинського князівства, а згодом Руського Королівства в XIII столітті проходили важливі торговельні шляхи. Впливовими центрами торгівлі стали міста: Галич, Володимир, Перемишль, Дорогичин, Луцьк та Берестя, що сприяло розвитку ремесел, економіки та мілітарного обміну технологіями [10, с. 95–99].

Території на схід від Руського Королівства з XIII ст. підпадали під контроль Золотої Орди. Загалом, монгольська навала мала катастрофічні наслідки для українських територій, призвівши до руйнування багатьох міст і занепаду ремісництва, включно з ковальським мистецтвом та виробництвом зброї. Підконтрольні Монголам шляхи імпортування озброєння мали азійський характер, що суттєво вплинуло на торгівлю та економічні зв'язки в регіоні. Ординці постачали шаблі та обладунки, які активно використовували староукраїнські воїни. Через Крим і Північне Причорномор'я в Київ потрапляли турецькі та кавказькі види довгоклинкового озброєння [6, с. 63–70; 11, с. 56–58].

Після того як у середині XIV століття українські землі увійшли до складу Великого князівства Литовського, значну роль у постачанні зброї почали відігравати литовські та польські центри виробництва. Довгоклинкове озброєння потрапляло через королівські та князівські двори Литви й Польщі, які закуповували мечі, шаблі та кинджали в німецьких і чеських мануфактур. Через Гданськ, Краків і Львів. Особливого значення набули контакти з Тевтонським орденом і Ганзейським союзом, які через торговельні канали поширювали клинкову зброю по всій Східній Європі [12, с. 47–54]. До того ж Угорщина відігравала роль важливого центру виготовлення шабел і мечів, які могли потрапляти до українських земель через Польщу. Угорські та чеські ковалі, експортували свою продукцію через Карпати в напрямку Галичини, а звідти зброя могла потрапляти на Київщину [1, с. 210–216; 13, с. 89–106].

Висновки. Дослідження довгоклинкового озброєння, що потрапляло на територію України в період середньовіччя, засвідчує активну участь Русі в складній системі міжрегіонального культурного та технологічного обміну. Зброя каролінзького типу, зокрема з маркуванням «ULFBERHT», не лише демонструє високий рівень європейського збройного виробництва, а й засвідчує запозичення технологічних прийомів зі Сходу, особливо в методах обробки клинків. Установлено, що шляхи потрапляння зброї до Русі були багатокомпонентними й передбачали військові походи, торгівлю та дипломатичні дари. Значну роль у цьому процесі відігравали скандинавські посередники, а також торговельні контакти з Візантією, арабським світом і Західною Європою. Водночас Русь сама була постачальником зброї на схід та захід, що свідчить про її розвинене ремісниче виробництво та активну позицію в міжнародній торгівлі.

У XIII–XIV століттях зміни політичної ситуації на українських землях, зокрема монгольська навала, входження до складу Великого князівства Литовського, активізували нові маршрути постачання та трансферу військових технологій. Через Галицько-Волинське князівство та міста Західної Русі пролягали важливі торговельні шляхи, які сприяли проникненню європейської та азійської зброї. Особливої ролі набули зв'язки з Литвою, Польщею і Угорщиною, звідки надходила імпортована продукція.

Так, міграція довгоклинкового озброєння вказує на безперервний та динамічний розвиток військово-технологічного обміну, що тривав на українських землях у період середньовіччя. Зразки озброєння є матеріальним свідченням широких транснаціональних контактів та інтеграції Русі й пізніших політичних утворень на українських землях у європейський і азійський простір обміну знаннями, ремеслом і військовими традиціями.

Література

1. Коба О. О., Коваль О. А. Клинкова зброя VIII–X ст. на території давньої Русі. *Археологія і давня історія України*. 2013. Вип. 10. С. 210–216.
2. Moilanen M. Viikinkimiekat Suomessa. Helsinki. Kustantaja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2018. 264 p.
3. Contreni J. The Carolingian renaissance: education and literary culture. *The New Cambridge Medieval History*. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. P. 709–757.
4. Böheim W. Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Wiesbaden : Fourier Verlag, 1985. 570 p.
5. Oakeshott E. The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry. Martlesham. Boydell Press, 1960. 360 p.
6. Козак М. Торгівля зброєю на Русі. Актуальні проблеми. 2018. Вип. 21. С. 63–70.
7. Аркас М. Історія України-Руси. Одеса. Маяк, 1994. 389 с.
8. Терський С., Стрельченко О., Войнаровський В. Нові знахідки ранньосередньовічної зброї у р. Західний Буг. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 809: Держава та армія. С. 7–12.
9. Печенюк І. Запозичення і взаємовпливи у розвитку озброєння давньоруського війська. *Воєнна історія*. 2003. № 2. Львів. Піраміда. С. 15–22.
10. Пасічник М. С. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. Київ : Знання, 2006. – 735 с.
11. Капустін К. Золотоординський час на землях Середнього Подніпров'я. *Наука і суспільство*. Київ, 2010. С. 56–58.
12. Капустін К. Київська земля в середині XIII – XV ст. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Київ : Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2014. С. 47–54.
13. Палій Л. Мечі зброярень ULFBERHT та INGELRII на території Київської Русі. Проблеми історії війн і військового мистецтва. Львів, 2018. С. 89–106.

References

1. Koba, O. O., & Koval, O. A. (2013). Klynkova zbroia VIII–X st. na terytorii davnioi Rusi [Bladed weapons of the 8th–10th centuries on the territory of ancient Rus]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy* [Archaeology and Ancient History of Ukraine], (10), 210–216. [in Ukrainian]
2. Moilanen, M. (2018). *Viikinkimiekat Suomessa* [Viking swords in Finland]. Helsinki: Kustantaja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [in Finnish]
3. Contreni, J. (1995). The Carolingian renaissance: Education and literary culture. In *The New Cambridge Medieval History* (pp. 709–757). Cambridge: Cambridge University Press. [in English]
4. Böheim, W. (1985). *Handbuch der Waffenkunde: Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Wiesbaden: Fourier Verlag. [in German]
5. Oakeshott, E. (1960). *The archaeology of weapons: Arms and armour from prehistory to the age of chivalry*. Martlesham: Boydell Press. [in English]
6. Kozak, M. (2018). Torhivlia zbroieiu na Rusi [Weapons trade in Rus]. *Aktualni problemy* [Topical Issues], (21), 63–70. [in Ukrainian]
7. Arkas, M. (1994). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. Odesa: Mayak. [in Ukrainian]
8. Terskyi, S., Strelchenko, O., & Voinarovskiy, V. (2014). Novi znakhidky rannioseredniovizhnoi zbroi u r. Zakhidnyi Buh [New findings of early medieval weapons near the Western Bug River]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. Derzhava ta armii, (809), 7–12. [in Ukrainian]
9. Pecheniuk, I. (2003). Zapozhychennia i vzaiemovplyvy u rozvytku ozbroiennia davniorus'koho viiska [Borrowings and interactions in the development of the armament of Old Rus' troops]. *Voienna istoriia* [Military History], (2), 15–22. Lviv: Piramida. [in Ukrainian]
10. Pasichnyk, M. S. (2006). *Istoriia Ukrainy: derzhavnytski protsesy, rozvytok kultury ta politychni perspektyvy* [History of Ukraine: State-building processes, cultural development and political prospects]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian]
11. Kapustin, K. (2010). Zolotoordynskyi chas na zemliakh Serednoho Podniprovia [The Golden Horde period in the lands of the Middle Dnipro]. *Nauka i suspilstvo* [Science and Society]. Kyiv. [in Ukrainian]
12. Kapustin, K. (2014). *Kyivs'ka zemlia v seredyni XIII–XV stolit* [Kyiv land in the mid-13th–15th centuries]. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky* [Scholarly Notes. Series: Historical Sciences]. Kyiv: Ukrainian State University named after M. Drahomanov. [in Ukrainian]
13. Palii, L. (2018). Mechi zbroiaren ULFBERHT ta INGELRII na terytorii Kyivs'koi Rusi [ULFBERHT and INGELRII swordsmiths' swords on the territory of Kyivan Rus]. *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva* [Problems of the History of Wars and Military Art]. Lviv. [in Ukrainian]